

Aansluiting in bijzondere tijden

Deze editie van *Thema* gaat over de vraag of en in hoeverre opleidingen en instellingen voor hoger onderwijs sturen op aansluiting met de arbeidsmarkt. Dit onderwerp staat regelmatig op de agenda bij de overheid, het bedrijfsleven en de onderwijsinstellingen. Conclusies die we trekken zijn echter altijd tijdelijk houdbaar, vanwege de grote complexiteit en dynamiek van de arbeidsmarkt. Als sociaal netwerk is de arbeidsmarkt complex omdat op dit platform vele actoren (formele en informele verbanden, organisaties, gemeenschappen, families, individuen) optreden, met elkaar verbonden en van elkaar afhankelijk zijn¹. Arbeidsmarktontwikkelingen en institutionele en persoonlijke loopbanen hebben dan ook geen lineair karakter.

En nu leven we ook nog in bijzondere tijden: tijden met een enorme dynamiek, waarin de complexiteit van het systeem alleen maar verder toeneemt. Dit tijdsgewricht vraagt van de actoren binnen het systeem een grote mate van flexibiliteit, zeker ook van de onderwijsinstellingen. Naast demografische ontwikkelingen die leiden tot een verminderde instroom op de arbeidsmarkt en een dubbele vergrijzing (een steeds hogere gemiddelde leeftijd en een steeds groter aantal mensen dat de arbeidsmarkt verlaat), is er sprake van sociaal-politieke ontwikkelingen in binnen- en buitenland die tot in de haarvaten van het hoger onderwijs binnendringen.

Een boeiend voorbeeld van de toegenomen spanning is de discussie over de chipsector in Nederland en Europa. De afhankelijkheid van duurzame innovatie en de productie van chips is een vitaal vraagstuk voor iedere politieke samenleving. Al decennialang is de roep om hogeropgeleide technici groot, maar deze roep staat nu in de context van een discussie over economische welvaart op middellange en lange termijn, politieke stabiliteit in Europa en de internationale concurrentiekracht van ons deel van de wereld.

Alvorens nader in te gaan op de vraag naar de lopende of gewenste veranderingen in het hoger onderwijs is het wellicht goed om nog wat nader stil te staan bij het voorbeeld van de chipsector en de manier waarop in het onderwijs de afstemming met de arbeidsmarkt op dit moment is georganiseerd. In dit nummer zullen zowel Joep Houterman als Beatrice Boots en Pieter Moerman overigens specifieker en

dieper ingaan op de invulling die Brainport Eindhoven en drie andere regio's in Nederland daaraan geven.

Schaalsprong

In december 2023 schrijft de Nederlandse minister van Economische Zaken in een brief aan de Tweede Kamer over ambities op het punt van het halfgeleider-ecosysteem en zorgen naar aanleiding van een tijdelijk tekort aan halfgeleiders tijdens de coronapandemie, met directe gevolgen voor de beschikbaarheid van medische apparaten en computers². Het Project Beethoven, waarin verschillende ministeries en regionale overheden samenwerken, betreft een reeks van maatregelen om de uitdaging op te pakken. Meer talent op alle onderwijsniveaus krijgt hierbij topprioriteit. Er is een schaalsprong nodig om in de chipsector aan de vraag naar professionals op verschillende niveaus te kunnen voldoen. In maart 2024 wordt duidelijk dat het kabinet tot 2030 extra investeert om snel meer technici op te leiden voor de chipsector. Instellingen voor middelbaar beroepsonderwijs, hogescholen en universiteiten in Groningen, Twente, Zuid-Holland en Brainport Eindhoven krijgen de vraag om samen met de chipsector (in de regio) plannen uit te werken. In november 2024 besluit het kabinet om de regio-plannen goed te keuren en voor de komende twee jaar de beschikbare middelen vrij te geven, waarbij het zwaartepunt ligt op de regio Brainport.

De noodzaak van investering in de chipsector kan politiek en maatschappelijk op brede steun rekenen, maar dit levert voor het onderwijs wel een aantal dilemma's op. In de eerste plaats is er het dilemma dat voortkomt uit de politieke prioritering zelf. Onderwijsinstellingen in vier regio's gaan zich sterk maken voor de schaalsprong, maar wat betekent dit voor instellingen in andere regio's? Is hier sprake van een specifieke invulling van regionale diversiteit in het nationale onderwijsaanbod? Een tweede dilemma is immers het feit dat de chipsector niet de enige vitale sector is met een probleem. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de gezondheidszorg, waaraan Eldrid Bringmann, Karin Klein en Heleen Melissant in dit nummer een bijdrage wijden. In die bijdrage wordt duidelijk dat er met veel energie wordt gewerkt aan het vergroten van de werfkracht en aantrekkelijkheid van de zorgsector. Nu is bijna alles relatief, maar een toename

De bijdragen laten zien welke ingrijpende veranderingen in het onderwijs plaatsvinden

in de concurrentie tussen de onderwijssectoren in een periode van schaarste is onvermijdelijk en de druk vanuit het werkveld zal onvermijdelijk verder toenemen. Bij dalende studentenaantallen is het mathematisch immers niet goed denkbaar dat een toenemend aantal studenten in technische opleidingen evenwijdig loopt met een toenemende instroom in medische en zorgopleidingen of de lerarenopleidingen.

De voorbeelden en reflecties in de verschillende bijdragen aan dit themanummer over aansluiting op de arbeidsmarkt laten zien welke ingrijpende veranderingen er in het hoger onderwijs plaatsvinden in het licht van de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. De vraag komt ongetwijfeld op of het traditionele onderwijsmodel van universiteiten en hogescholen niet fundamenteel ter discussie komt te staan. Het groeiende aantal interdisciplinaire en cross-sectorale opleidingen vormt hier een onderdeel van, maar ook het lineaire denken over de leerloopbaan van studenten lijkt langzamerhand achterhaald. Betekent dat bijvoorbeeld het serieus nemen van het aanspreken van verborgen reserves op de arbeidsmarkt?³ Of: hoe past het onderwijsveld de zogenoemde 'groenpluk' (studenten die vóór het afstuderen een baan krijgen aangeboden) en studentenbanen in in het onderwijsprogramma?⁴ En hoe gaat het onderwijs zijinstroom en overstap gedurende een loopbaan faciliteren, als mensen in die loopbaan (al dan niet vanwege de robotisering en de inzet van kunstmatige intelligentie) onderwijs willen stapelen?⁵ In de bijdragen aan dit nummer zien we vele voorbeelden van de aanpak van deze uitdagingen, maar

ook dan blijft de vraag opkomen naar duurzame aanpakken op basis van een gedeelde strategie.

Arbeidsmarkt

Het arbeidsmarktperspectief van studenten is in het onderwijs een onderwerp dat veel aandacht krijgt. In alle instellingen en op alle niveaus – docenten, leidinggevers in opleidingen en colleges van bestuur, associaties, koepels – staat een reflectie op dit thema regelmatig op de agenda. Veel onderwijsinhoudelijke en didactische aanpassingen van het onderwijs zijn van deze reflecties het gevolg. Ook investeren universiteiten en hogescholen in de facilitering van deze onderwijsconcepten door het ontwikkelen van de campus en ruimtes voor wat 'authentieke leeromgevingen' worden genoemd: labvoorzieningen waar ze de ontmoeting tussen onderwijs, onderzoek en beroepspraktijk kunnen organiseren⁵.

Op een wat hoger abstractieniveau is ook het systematisch volgen van ontwikkelingen op de arbeidsmarkt natuurlijk van belang. Relevante data daarover zijn in ruime mate voorhanden bij instellingen als het Centraal Planbureau, of bij onderzoeksinstituten als het Research Centre for Education and the Labour Market van de Universiteit van Maastricht of het Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving van de KU Leuven. Doelgerichte dataverzameling vindt ook plaats op het niveau van de koepels (Vereniging Hogescholen, Universiteiten van Nederland, Vlaamse Interuniversitaire Raad, Vlaamse Hogescholenraad). Die houden bijvoorbeeld de vinger aan de pols van de alumni en geven actief vorm aan samenwerking met werkgevers(organisaties). Bij de Nederlandse hogescholen is er het instrument van de HBO-Monitor, een jaarlijks terugkerend onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden. De Nederlandse universiteiten zetten, vergelijkbaar met de aanpak van de hogescholen, iedere twee jaar een Nationale Alumni Enquête uit. Dit onderzoek richt zich in het bijzonder op de bij een universiteit afgestudeerde masteropgeleiden. De bijdrage aan dit nummer van Nele Robberechts (VLIR) over doorstroom van gepromoveerden naar de arbeidsmarkt en die van Isabelle De Ridder, Kirby Van den Brande en Jan van den Nieuwenhuijzen (Associatie Universiteit & Hogescholen Antwerpen) over de vormgeving van een structureel platform voor regionale

Aansluiting hoger onderwijs en arbeidsmarkt

samenwerking tussen kennisinstellingen en werkgevers leveren op dit punt concrete voorbeelden uit Vlaanderen.

Toetsing van het arbeidsmarktpotentieel van opleidingen is overigens een structureel element van de verantwoording die instellingen moeten afleggen. Bij de start van de opleiding heeft deze al sinds 2009 te maken met de toets van de Commissie Doelmatigheid Hoger Onderwijs (CDHO) met het oog op de (verwachte) aansluiting op de arbeidsmarkt. In redelijkheid moet een opleiding aantonen of afgestudeerden kunnen rekenen op een plaats op de arbeidsmarkt. Na de toets door de CDHO buigt ook de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) zich over een aanvraag, in het bijzonder om na te gaan of er sprake is van aansluiting 'bij de actuele eisen die vanuit het regionale, het nationale en het internationale perspectief door het beroepenveld en het vakgebied worden gesteld aan de inhoud van de opleiding'⁶.

Het CDHO heeft zich in 2020, in samenwerking met de NVAO en de Inspectie van het Onderwijs, ook gebogen over de vraag naar de doelmatigheid het bestaande opleidingsaanbod⁷. Conclusie van het onderzoek is 'dat aansluiting op de arbeidsmarkt bij het merendeel van de opleidingen goed is. Daar waar het minder goed gaat, tonen instellingen zelf initiatief om de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt te verbeteren'⁸. Deze conclusie leidt onder meer tot de aanbeveling aan de minister om met de instellingen na te gaan hoe het bestaande onderwijsaanbod sneller kan inspelen op ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Niet onbelangrijk is ook de aanbeveling om vervolgonderzoek te doen waarbij ook deeltijdonderwijs en niet bekostigd onderwijs worden meegenomen.

De algemene conclusie van de CDHO dat instellingen hun verantwoordelijkheid nemen komt niet uit de lucht vallen. Naast de genoemde structurele voorzieningen zijn er nog vele andere mechanismen waardoor instellingen en opleidingen voeling houden met het werkveld. Het kan gaan om praktijkgericht onderzoek (hogescholen) of onderzoek voor derden (universiteiten), om contacten met werkgevers via stages of afstudeertrajecten, om bij het hoger beroepsonderwijs gangbare werkveldcommissies van opleidingen of om participatie van instellingen in regionale samenwerkingsverbanden als de Amsterdam Economic Board (om maar een willekeurige greep te doen), waarin ook het arbeidsmarktbeleid frequent op de agenda staat. En ongetwijfeld ontbreken hier nog wat van de lopende voorzieningen.

Gelet op de aandacht vanuit de opleidingen, de instellingen en de samenwerkingsverbanden voor het arbeidsmarktperspectief van studenten is het natuurlijk ook interessant om de vraag te stellen wat de studenten er zelf van vinden. Over deze olifant in vele kamers is het Centraal Planbureau volstrekt helder: de studiekeuze beweegt niet aantoonbaar mee met de arbeidsmarkt⁹. Studenten maken hun eigen afweging niet alleen op basis van de (vermeende) inhoud

van een studie, maar ook op basis van de afstand tot thuis, het geloof in de kans op studiesucces, de bredere mogelijkheden binnen een instelling en de algemene reputatie van een instelling of studie¹⁰. Dwingen is niet aan de orde, maar verleiden wel. In de bijdrage van Timon de Boer, Djoerd de Graaf, Harriët Prins en Johan Bokdam gaat het specifiek over mogelijke beleidsmaatregelen van de overheid voor de beïnvloeding van studiekeuze en de tijd die de implementatie hiervan vraagt. Ook Boots en Moerman wijzen in dit kader op het belang van de lange adem: er is een structurele investering in alle fasen van de schoolloopbaan noodzakelijk. Een fasegerichte aanpak die overigens ook terugkomt in de bijdrage van Hafid Ballafkih en in die van Rob Mudde.

Studentenmarkt

De arbeidsmarkt is belangrijk, maar opleidingen acteren ook in een 'studentenmarkt'. Voor de continuïteit van de opleidingen is een voldoende aantal instromende studenten essentieel. Nergens is deze uitdaging op dit moment zichtbaarder dan in de demografische krimpregio's. Het is dus zaak om de opleidingen voor aankomende studenten niet alleen eerlijk, maar ook aantrekkelijk te presenteren. Ze bieden dan een perspectief van ten minste drie tot vijf jaar: zeker voor de huidige generatie jongeren een lange termijn en in een dynamische omgeving een aanbod waarvoor het moeilijk is een voorspelbaar onderwijsprogramma te presenteren. Maar ook dit laatste verwachten we wel van de instellingen.

De aandacht voor instroom en de voorspelbaarheid van het onderwijs kunnen we opleidingen noch instellingen kwalijk nemen. Ook niet een zeker conservatisme in de onderwijscultuur, want dat heeft ook te maken met de zorg voor kwaliteit en de zorg voor studenten. De cultuur van het hoger onderwijs is in hoge mate een product van gedreven mensen, die goed werk willen leveren en intrinsiek gemotiveerd zijn door het plezier in het verwerven en overdragen van kennis¹¹. Bringmann en collega's geven in hun bijdrage voorbeelden van die bijzondere betrokkenheid van docenten bij hun onderwijs. Ze maken hiermee impliciet duidelijk

Ter geruststelling:

studenten laten zich

**niet opsluiten in
een opleiding**

Aansluiting hoger onderwijs en arbeidsmarkt

dat het perspectief op de arbeidsmarkt niet het volledige verhaal van een opleiding is. Naast de kwalificatie gaat het ook – en als gevolg van de samenleving die de instelling binnendringt in toenemende mate – om vragen van socialisatie en de persoonlijke ontwikkeling van de student¹². Joop Schippers gaat hier in zijn bijdrage expliciet op in. Hij stelt dat het onderwijs studenten moet wijzen op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid en dat we studenten tevens weerbaar moeten maken voor de voortdurende veranderingen in de arbeidsmarkt.

Dat in de populatie van studenten een grote diversiteit aan studentencategorieën bestaat en dat die diversiteit verder toeneemt, is ook duidelijk. Dit vraagt van het onderwijs iedere keer weer afstemming van didactiek en pedagogiek op de specifieke doelgroep. In hun bijdrage schrijven Sanne Elling en Ineke Lam over de bijzondere kenmerken van toetsing en certificering in het onderwijs aan professionals; een mooi voorbeeld van het differentiëren en flexibiliseren van het onderwijs en de uitdagingen die daar voor docenten bij komen kijken.

Naast de onderwijsspecifieke rationaliteit speelt ook de structuur van het onderwijsveld een rol bij het schijnbare conservatisme en de rigiditeit. Het opleidingsconcept is immers ook het raamwerk voor de externe kwaliteitsoordelen van opleidingen en instellingen, en bovendien is dit ook het fundament onder de financiering. De NVAO en de Inspectie van het Onderwijs beoordelen (naast de CDHO) de kwaliteit van de volledige opleidingen, en ook het raamwerk voor de financiering van het onderwijs berust nog altijd op het idee van instroom, doorstroom en uitstroom van gehele opleidingen. De structuur van het veld versterkt hiermee tot op zekere hoogte een gebrekkige flexibiliteit. Meerdere auteurs in dit nummer benoemen dit als een belangrijk knelpunt. Ballafkih wijst bijvoorbeeld concreet op de zichzelf versterkende bureaucratisering van het systeem. Ter geruststelling: studenten laten zich niet opsluiten in een opleiding; de instellingen bieden allemaal voorzieningen om studenten die, om welke reden dan ook, van koers willen veranderen te begeleiden. Studiekeuze stopt dan ook niet op het moment van instroom. Tussen de start van de opleiding en het betreden van het werkveld kan de professional in opleiding nog veel ervaringen opdoen en zo tot nadere of andere keuzes komen¹³. Dit ondanks die schijnbare rigiditeit van het onderwijsaanbod.

Gevoel van urgentie

In deze editie van *Th&ma* reflecteren verschillende auteurs vanuit verschillende rollen en posities op de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Dat levert een aantrekkelijk en inspirerend geheel van inzichten en vragen op. Belangrijk is ook dat ieder van de auteurs een gevoel van urgentie koppelt aan het feit dat binnen de instellingen en de opleidingen een transformatie in gang is gezet¹⁴. Een transformatie in

een richting waarover zich langzamerhand consensus lijkt af te tekenen¹⁵. In het complexe veld – en ook dat blijkt uit de bijdragen – is het dan wel belangrijk dat verschillende partijen gezamenlijk optrekken. Boots en Moerman onderstrepen in het bijzonder hoe belangrijk het is dat voor een nieuw paradigma van het onderwijs de overheid randvoorwaarden voor het onderwijs aanpast aan de nieuwe omstandigheden. Arjen Edzes en Eelco van Es benadrukken in dit verband ook de rol van de regio, in het bijzonder vanwege het feit dat regio's voor wat betreft de arbeidsmarkt wezenlijk van elkaar verschillen.

Huib de Jong
is hoofdredacteur van Th&ma

Noten

- 1 Tazeen Fasih (2008). *Linking Education Policy to Labor Market Outcomes*. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Een stevig conceptueel model om de complexiteit enigszins hanteerbaar te maken.
- 2 Kamerbrief van 21 december 2023 over Nederlandse inzet ter versterking van halfgeleidersysteem in geopolitiek uitdagende tijden.
- 3 Groot, W. & Van Merode, F. (2024). Advances and Challenges in the Labor Markets for Healthcare Professionals. *Healthcare* 2024, 12, 1233. doi.org/10.3390/healthcare12121233
- 4 Demir, G., Hertweck, F., Sandner, M. e.a. (2024). *Coworker Networks from Student Jobs: A Flying Start at Labor Market Entry?* IZA discussion paper, Bonn, november 2024.
- 5 Zie *Th&ma* 2024-4, waarin diverse auteurs uitgebreid hebben gereflecteerd op dit onderwerp.
- 6 *Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs Nederland*, p. 8, te vinden op www.nvao.net/nl/procedures/nederland
- 7 *Macrodoelmatigheid van bestaand opleidingsaanbod in het hoger onderwijs*, september 2020, p. 4. Zie overigens ook het rapport van de Onderwijsraad uit 2012: *Zicht op macrodoelmatig opleidingsaanbod*.
- 8 CDHO, t.a.p. p. 24.
- 9 Non, M., Tranakieva, K. & Magnée, C. (2024). *De relatie tussen de arbeidsmarkt en studie-inschrijvingen*. CPB publicaties, februari 2024.
- 10 Voor onderzoek naar dit onderwerp zie bijvoorbeeld: Diamond, A., Vorley, T., Roberts, J. e.a. (2012). *Behavioural Approaches to Understanding Student Choice*. Leicester: The Higher Education Academy; en: Chavan, P. & Mehta, M. (2024). Uncovering students' higher education institutions selection: An investigation using factor analysis and cluster analysis. *Journal of Higher Education Policy and Leadership Studies*, 5(1), 74-94.
- 11 Koens, L., Vogelesang, S. & Vennekens A. (2022). *Driften van onderzoekers en docenten 2022*. Den Haag: Rathenau Instituut.
- 12 Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Den Haag: Boom. pp. 30-33.
- 13 Peters, M. & Verhoef, M. (2021). *Huilend heb ik me aangemeld. Een onderzoek naar studiekeuzeprocessen in het hoger onderwijs*. Arnhem/Nijmegen: HAN. De auteurs wijzen op de statische benadering van het denken over studiekeuze. Het kiezen stopt niet op het moment van inschrijving.
- 14 Zie: Vereniging Hogescholen (2019). *Hogescholen als matchmaker voor Leven Lang Ontwikkelen*; en: Publieksacademie LLO (2023). *De rol van universiteiten in een leven lang ontwikkelen voor een maatschappij in verandering*.
- 15 Inia, D., Heijmans, H., De Jong, M. e.a. (2024). *Netherlands advanced: Building a future labor market that works*. McKinsey & Company, p. 4. www.mckinsey.com